

Heiki Krips

Lapsele sotsiaalsete oskuste õpetamine

Toimetanud Kristi Kingo
Kujundanud-küljendanud Alar Kitsik
Esikaane pilt Saskia Lints

Autoriõigus: Atlex OÜ ja autor, 2024

Kõik õigused kaitstud. Igasugune autoriõigusega kaitstud materjali ebaseaduslik
paljundamine ja levitamine toob kaasa seaduses ette nähtud vastutuse.

Kirjastus
atlex

Atlex OÜ
Kivi 23
51009 Tartu
Tel 734 9099
Faks 734 8915
e-post atlex@atlex.ee
www.atlex.ee

ISBN: 978-9916-620-39-7

Sisukord

Eessõna	6
Laps lasteaiarühmas.....	7
Lapse positiivse endasse suhtumise saavutamine	11
Lapse sotsiaalne pädevus ja sotsiaalsed oskused.....	16
Laste sotsiaalsete oskuste liigitus.....	19
LASTE SOTSIAALSETE OSKUSTE ÕPETAMINE JA ARENDAMINE.....	22
Suhtlemisoskused.....	22
Lapsevanemate suhtlemisviis mõjutab lapse suhtlemisoskuste õppimist.....	24
Vanema suhtlemistasand.....	25
Täiskasvanu suhtlemistasand.....	32
Lapse suhtlemistasand.....	33
Suhtlemistasandite kasutamine.....	36
Kodus.....	36
Lasteaias	38
Suhtlemisoskuste osaoskused.....	40
Oskus sõbralikult suhelda.....	40
Oskus suhtlemist alustada ja lõpetada	44
Oskus kuulata.....	47
Oskus arvamust avaldada.....	48
Oskus enda eest seista	51
Oskus esineda	52
Emotsionaalsed ja prosotsiaalsed oskused.....	55
Emotsionaalsete oskuste osaoskused	57
Oskus ära tunda enda ja teise tundeid ning neid nimetada	57
Oskus enda tunde väljendamist kontrollida.....	58
Oskus teisele kaasa tunda ehk empaatiavõime.....	59
Prosotsiaalsete oskuste osaoskused	61

Oskus jagada.....	61
Oskus lohutada.....	63
Oskus abi pakkuda.....	65
Reeglite järgimise oskused.....	67
Kaks lähenemisviisi lapse kasvatamisel.....	68
Piiride seadmine kodus.....	71
Reeglite järgimise oskuste osaoskused.....	74
Oskus rühma reegleid järgida	74
Oskus järgida õpetaja korraldusi.....	82
Oskus teistega koos reegleid luua.....	85
Erimeelsuste lahendamise oskused	87
Erimeelsuste lahendamise oskuste osaoskused	89
Oskus kokku leppida.....	89
Oskus ära leppida	90
Oskus abi küsida.....	92
Koos mängimise oskused.....	94
Koos mängimise oskuste osaoskused.....	95
Oskus mängu siseneda	95
Oskus võita ja kaotada.....	97
Sotsiaalsete oskuste õpetamisest perekonnas.....	99
Lapse käitumisprobleemidest.....	104
Võimukas laps.....	106
Agressiivselt käituv laps	108
Liigselt tähelepanu taotlev laps.....	113
Teistest eemale hoidev laps.....	115
Püsimatü laps.....	116
LASTE SOTSIAALSED OSKUSED LASTEAIAS	119
Õpetaja lasteaiarühma juhtijana	119
Lasteaiaõpetaja juhtimiskäitumise kirjeldusi.....	121
Lapsevanema nõustamine.....	132
Nõustamiseks vajalikud tingimused.....	133
Õpetajate mõtteid lapsevanema nõustamisest	134
Nõustamise eesmärgi sõnastamine.....	137
Näiteid lapsevanema nõustamise kohta.....	141
Sõimerühma laps ei jäänud magama	141
Lapsel oli kõnehäire.....	142

Kolmeaastane laps hammustas korduvalt teisi lapsi	143
Laps ei tahtnud osaleda üheski tegevuses, lollitas ja tegi teistele haiget	144
Lapse käitumine muutus ühtäkki probleemseks	146
Kuueaastane laps hakkas agressiivselt käituma	147
Lapsevanemale soovitude andmine	149
Laps ei taha hommikul ülesse tõusta, on pahur ja tujukas.....	149
Kaheaastane laps tahaks lasteaias potil käia, aga ei oska.....	150
Laps ei taha iseseisvalt riietuda.....	150
Viieaastasel lapsel on mure – peres on uus laps	151
Laps võtab riulist mänguasju ja loobib lihtsalt laiali.....	152
Lapsevanem muretseb, et laps kasutab magamiseks lutti.....	152
Oskuste õpetamine Ben Furmani meetodist lähtudes.....	154
Näiteid Furmani meetodi abil oskuse õpetamisest	157
Nelja-aastane laps segab puhkeajal rühmakaaslasi.....	157
Viieaastane laps ei suuda hommikuringis paigal püsida	160
Nelja-aastane laps ei kuula korraldusi ja käitub teistega ebaviisakalt.....	164
Viieaastane laps lööb teist last, kui see teda segab.....	167
Kolme ja poole aastane laps kipub teisi lapsi lööma.....	169
Viieaastane laps ei oska leida mängukaaslasi	172
Viieaastaseks saaval lapsel on riietumisel raskusi.....	175
Laps ägestub riietumisel ja hakkab jonnima.....	179
Nelja-aastane laps ärritub, kui ei saa olla esimene või kaotab mängus	181
Viieaastane laps on kontrollimatu käitumisega, kuid nõuab teistelt kuulekust.....	185
Nelja-aastane laps segab pidevalt õpetaja ja kaaslaste jutule vahele.....	189
Nelja-aastane laps kisub teiste käest asju ära.....	193
Kolmeaastane laps keeldub teistega mänguasju jagamast.....	197
Seitsmeaastane laps ei taha lugema õppida.....	199
Viieaastane laps ei taha mänguasju koristada.....	202
Õpetaja ja lapsevanema koostöö	205
Koostöövormid	206
Tutvumisvestlus	206
Lastevanemate koosolek	207
Ühisüritused.....	210
Lõppsõna.....	213
Kasutatud kirjandus	214

Eessõna

Käesolev raamat räägib laste sotsiaalsetest oskustest – sellest, miks neid on tarvis lastele õpetada ning kuidas seda lasteaias ja kodus teha. Juttu tuleb muu hulgas Ben Furmani oskuste õppe meetodi kasutamisest erinevate käitumisprobleemide korral. Selle meetodi läbiv idee ütleb, et lastel ei ole probleeme, vaid on oskused, mida nad ei ole veel ära õppinud. Raamatus tuleb juttu ka sellest, kuidas õpetaja saab lapsevanemaid nõustada ning nendega koostööd teha. Kõik see on illustreeritud ohtrate näidetega.

Lasteaeda tülles on laste sotsiaalsed oskused erinevalt arenenud. Lasteaias püütaksegi õpetada lapsele oskusi, mis tal veel puuduvad ja/või arendada neid, milles tal on puudujäike.

Paljud raamatus esitatud sotsiaalsete oskuste õpetamise kirjeldused ja laste käitumisprobleemide näited tuginevad koolieelse lasteasutuse õpetaja õppekavas õppivate üliõpilaste viimasel seitsmel aastal lasteaiapraktika käigus teostatud kodutöodes kirjeldatule ja seminarides räägitule. Igal õppeaastal esitas praktika käigus lasteaiatõpetajatele küsimusi umbes viiskümmend üliõpilast. Küsiti laste sotsiaalsete oskuste ja käitumisprobleemide ning lastevanematega suhtlemise ja nende nõustamise kohta. Viimastel aastatel tegelesid tudengid ka Ben Furmani oskuste õppe meetodi tundma õppimise ja selle katsetamisega ning esitasid kirjeldusi, kuidas nad seda tegid. Praktikumides toimunud arutelud ja rollimängud lisasid lastele sotsiaalsete oskuste õpetamise teemasse veelgi praktilisi lähenemisviise. Kõik raamatus kasutatud nimed on muudetud.

» Paljud siin raamatus esitatud situatsioonide kirjeldused on olemas tänu teile, head koolieelse lasteasutuse õpetaja õppekava üliõpilased. Suur aitäh kõigile!

Autor loodab ja usub, et raamatust on abi nii lasteaiatõpetajaks õppijatele kui ka töötavatele õpetajatele, samuti seda, et see aitab lapsevanematel värske pilguga oma lapse sotsiaalsete oskuste arendamise võimalusi hinnata ning toetab koostööd lasteaiaga.

Head lugemist!

Laps lasteaiarühmas

Lasteaiarühm on lapse jaoks teiste inimestega koos toimimise mudel. Edaspidi tuleb lapsel hakkama saada kooliklassis ning hiljem täiskasvanuna töökollektiivis ja perekonnas. Kõigis neis olukordades tuleb teistega arvestada ja reeglitest kinni pidada.

» Lapsel tuleb lasteaias õppida rühma reeglite järgi käituma ka siis, kui ta ise tahaks teha midagi muud.

Sotsiaalses grupis kehtivad kahesugused reeglid – kirjutatud ja kirjutamata reeglid. Niinimetatud kirjutatud reeglid käivad konkreetse grupi kohta, nagu lasteaiarühma reeglid, kooli sisekorraeeskiri või töökollektiivi ülesannete/kohustusete kirjeldus. Kirjutamata reeglid on aga sotsiaalsed normid, mis kujutavad endast grupis vaikimisi heaks kiidetud käitumisviise ehk grupi ootusi oma liikmete käitumise suhtes. Ka perekonnas ootavad pereliikmed üksteiselt teatud käitumist ja kui need ootused on samasuunalised, näiteks „ma soovin, et me oleksime üksteise suhtes hoolivad“, siis on selles peres kirjutamata reeglits üksteisele hoolivuse väljendamine.

Laps näeb peres valitsevaid käitumisviise ja omandab selle kaudu väärtusi, mis peituvad nende käitumisviiside taga. Näiteks kui ema ja isa käituvad üksteise ja lapsega viisakalt ning peavad seda normaalseks käitumisviisiks, siis õpib ka laps viisakat käitumist ja arvab, et nii suhelda on õige.

Kui lapsevanemate ootused selle suhtes, kuidas pereliikmed peaksid omavahel või lapsega suhtlema, on erinevad, siis on ka lapsel keeruline mõista, kuidas mingis olukorras käituda ning milline käitumine on õige. Kui üks vanem kurjustab pidevalt teisega mingite olmeküsimuste pärast ja teine talub seda alandlikult, püüdes jääda sõbralikuks, siis millist käitumist laps õpib?

» Lapse arengu seisukohast on hea, kui perekonnas püütakse selle poole, et kõik pereliikmed tunneksid ennast väärtuslikuna – neist hoolitakse ja nendega arvestatakse.

Selle saavutamise märksõnadeks, et kõik tunneksid ennast väärtuslikuna, on kokkuhoidvus, vastastikune hoolivus, mõnest isiklikust eesmärgist loobumine ja kokkulepped.

Näiteks kui lasteaiarühma õpetaja räägib lastele: „Meie rühmas hoiame kokku, ei tee üksteisele liiga ja kaitseme igat last, et talle haiget ei tehtaks,“ on need väärtused, mida õpetaja lastele edastab – rühma sotsiaalsed normid ehk ootused laste käitumisele. Mõni lasteaiarühmaõpetaja lisab veel juurde: „Me oleme nagu üks pere, kes hoiab kokku.“

Paraku tuleb lasteaeda lapsi, kelle pere ei hoi kokku ja selle lapse jaoks on kokkuhoidvuse tunne üsna võõras. Selline laps saab siis rühmas kokkuhoidvust kogeda ja seda hindama õppida.

Vahel on ka nii, et vanemad saavad enda arvates küll omavahel hästi läbi, kuid nende suhtlemisviisiks on sagedased tülitsemised. Nad peavad tülisid normaalsuseks või vähemasti talutavaks olukorraks. Tavaliselt on selliste vanemate lapsepõlveperedes ka tihti tülitsetud, nii et laps õpib vanemate käitumisest seda, kuidas teistega suhelda.

Lasteaiarühmas sõnastatakse reeglid iga õppeaasta alguses ja vajadusel korratakse pidevalt üle, näiteks „meie oleme oma rühmas sõbralikud“ või „meie aitam rühmas üksteist“. Teistega heade suhete väärtustamine on oluline nii lasteaias kui ka koolis ja edaspidises elus. Õpetaja räägib ikka lastele sellest, kui tore on, kui ollakse sõbrad, näiteks „kui sa talt asja käest ei võta, siis on ta sinuga rohkem sõber“ või „kui sa räägid teisega sõbralikult, siis on ta sinuga ka sõbralik“.

» Lasteaiarühmaõpetaja püüab edastada igale lapsele arusaamise selle kohta, millised on rühma peamised väärtused.

Lasteaiarühma reeglid kui kirjutatud reeglid esitavad kindlad ootused laste käitumisele, nagu see, et teisele ei tohi haiget teha. Reegleid ühendab printsiip, et laps ei saa teis(t)e lapsega/lastega koos toimides teha kõike, mida ta tahab, vaid tuleb lähtuda ettekirjutustest. Paljud reeglid sisaldavad teistega arvestamise nõuet, mis tähendab vastastikust järeleandmist ja üksteisega kohanemist. Nii õpibki laps lasteaias kohanema. Väga väikesed lapsed on kiired kohanejad – nad vaatavad, mis toimub ja mida tehakse ning püüavad esialgu matkimise teel hakkama saada. Põhiline, mida õpetaja lapse kohanemise soodustamiseks teha saab, on aidata tal mõista, et rühmas olles tuleb lähtuda rühma reeglitest.

Kuidas aga lapsele arusaadavalt selgitada, et meie rühmas ei saa teha kõike seda, mis sul pähe tuleb või mida sa tahad? Siin lähtub õpetaja sarnaselt lapsevanemaga, kellel on kodus analoogiline ülesanne, mõistest „meie“, mis tähendab rühma kokkuhoidvust ning grupi kõigi liikmete väärtustamist. Kui väike laps küsib emalt: „Miks ma pean vennale kommi andma?“, siis ema vastab talle: „Sest ta on sinu vend. Meie oleme pere. Meie hoolime kõik üksteisest.“ Nii ka lasteaias.

» Õpetaja väärtustab lastele „meie rühma“ ja räägib, et me hoolime ja aitame üksteist, kuna me kõik kuulume sellesse rühma. Hoolivuse ja teistega arvestamise saavutamiseks pannakse paika reeglid.

Üks õpetaja ütles: „Meie põhimõte on lähtuda sellest, et oleme üks suur pere ja me teeme kõik selle nimel, et meil oleks lasteaias koos hea olla. Selle tagamiseks panime me aasta alguses paika rühma reeglid. Selleks kulus meile terve nädal. Rääkisime hommikuringides, kuidas meil oleks hea toimida rühmaruumis, lasteaias ringi liikudes, õuealal, söögisaalis süües ja jalutuskäikudel käies.“

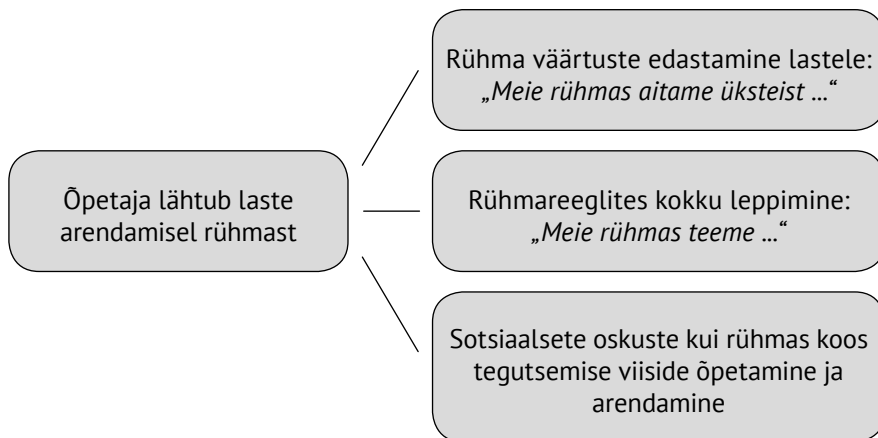
Lasteaiaõpetaja püüab lastega rühmale olulistes reeglites kokku leppida ning tuletab edaspidi lastele korduvalt neid reegleid meelde. Õpetaja räägib küll reeglitest rühmas, kuid püüab mitme reegli puhul (nt „me ei tee üksteisele haiget“) saavutada lastes arusaamise, et see reegel kehtib ka väljaspool rühma.

» Lasteaiaõpetajale on sotsiaalsete oskuste õpetamise ja arendamise eesmärgiks saavutada lapse edukas toimetulek teiste lastega rühmas koos olles.

Edukas toimetulek rühmas tähendab eelkõige teiste lastega hea läbisaamise oskust ja võimet rühma reeglitega kohaneda. Rühma kuulumise seisukohalt on sotsiaalselt pädev laps võtnud omaks rühma väärtused, õppinud ära reeglid ning peab neist ka kinni, ta hoolib rühmakaaslastest ning tal on olemas olulised sotsiaalsed oskused.

Sotsiaalsete oskuste õpetamisel seletab õpetaja, miks seda või teist oskust vaja on. Näiteks sõbraliku suhtlemise oskuse õpetamisel (vt lk 40) ütleb ta: „Siis on teised sinuga sõbralikud“ või reeglitest kinni pidamise oskuse õpetamisel (vt lk 67): „Tuleb käituda ..., kuna meie rühmas on reegel ...“ jne.

Lastele rühmast lähtumise õpetamine (vt joonis 1) valmistab last ette tulevaste nn rühmade jaoks, milleks on kooliklass, töökollektiiv ning laiemalt vaadates ühiskond tervikuna.

Joonis 1. Lapsele rühmast lähtumise õpetamine lasteaias

Lapse positiivse endasse suhtumise saavutamine

Lapse toimetulek lasteaias ja edaspidi koolis on seotud lapse endasse ja teistesse suhtumisega. See, kuidas laps endasse suhtub, mõjutab tema käitumist teistega. Olen oma raamatutes (Krips 2011, 2019) seda teemat käsitledes märkinud, et endast hoolivad ja ennast adekvaatselt väärtustavad täiskasvanud kalduvad ka teistest hoolima ja teistega sõbralikult suhtlema. Neid inimesi, kes ennast adekvaatselt ei armasta ega väärtusta, saab laias laastus jagada kaheks – need, kes peavad ennast teistest viletsamaks, ja need, kes peavad ennast teistest paremaks.

Ennast teistest halvemaks pidamine nähtub arglikkus, eemalehoidvas ja initsiatiivitus suhtlemises. Ennast teistest paremaks pidamine väljendub aga ennastimetlevas, teistega mittearvestavas ja/või teistele liiga tegevas suhtlemises.

» Teisega arvestada oskav laps mõistab, et teisel on sarnaselt temaga õigus seda või teist asja tahta või teha.

Liialt enesekeskne laps ei taha huvituda sellest, mida teine soovib. Väikesed lapsed on enesekesksed ja see on loomulik. Kui nad õpivad kodus ja lasteaias teistega arvestama, siis nende enesekesksus väheneb. Vahel ei õpigi laps teistega arvestamist ära ja siis on tulemuseks enesekeskne, teistega mittearvestav täiskasvanu.

Endasse ja teistesse suhtumine määrab paljuski lapse suhtlemisviisi, tema sõbralikkuse, avatuse, suletuse, riiakuse või eemalehoidvuse ehk tema suhted teistega.

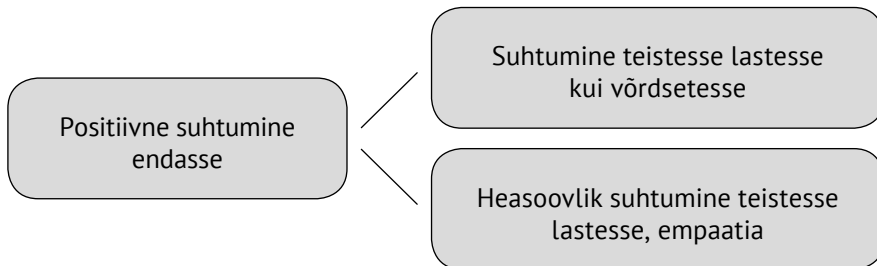
Lapse positiivne ja adekvaatne endasse suhtumine käib käsikäes teisi lapsi väärtustava ja neid endaga võrdseks pidava hoiaku tekkega. Olen varasemates raamatutes kirjeldanud psühhoterapeut Antero Toskala (1988, 1991) esitatud täiskasvanud inimese nn baasilisi suhtumisviise endasse. Baasilisteks on neid suhtumisviise nimetatud seetõttu, et nendele ehitub isiksus ja just neist sõltub indiviidi sotsiaalne käitumine. Selliseid baasilisi endasse suhtumise viise on kolm: enesearmastus, sallivus ja eneseusaldus, ning need moodustavad terviku, milles üks on

seotud teisega. Et inimene endast lugu saaks pidada (ennast armastaks) eeldab, et ta ennast salliks (aktsepteeriks) just sellisena, nagu ta on, oma välimuse, oskuste ja ka vigadega. Ennast armastav inimene teadvustab oma nõrku külgi ja püüab saada paremaks. Kui sa ennast armastad ja aktsepteerid sellisena, nagu sa oled, siis sa ka usaldad ennast ning julged proovida ja katsetada. Kui inimesel on enesearmastuses n-ö augud („ma olen vilets“), siis ta peab ennast teistest kehvemaks. Sellise negatiivse endasse suhtumise puhul kaldub täiskasvanud inimene enese eest oma vigu varjama ja nägema neid pigem teis(t)es.

Lapsel peaks koduse suhtlemiskeskonna mõjul arenema välja adekvaatne enesearmastus: „Ma olen tubli laps sellisena, nagu ma olen.“ Sõna „enesearmastus“ tähendab siinjuures elutervet endast hoolimist, mitte egoistlikku ennast teistest paremaks pidamist. Adekvaatne enesearmastus tähendab lapse sallivust selle suhtes, et ta on just nimelt niisugune (sellise välimusega) ja see on normaalne. Enesearmastus on siin seotud eneseusaldusega ja nii ongi endast lugu pidav laps tavaliselt suhtlemisjulge. Lause „see, kes armastab ennast, armastab ka teisi“ väljendab mõtet, et teistega sõbralik laps on enda meelest tubli laps.

Lapsevanemate ülesanne on kasvatada sõbralik ja teistega hakkama saav laps. Selle saavutamiseks peab lapsel olema teadmine: „Mina olen tubli!“, ta peab suhtuma teistesse lastesse kui võrdsetesse, heasoovlikult ning empaatiaga (vt joonis 2).

Vahel lapsevanem ei mõista, et kui ta pidevalt last kritiseerib (mõeldud halvustavat nooti hääletoonis ja/või sõnades), siis edastab ta lapsele sõnumi: „Sa ei kõlba sellisena, nagu sa oled,“ mille erivariant on: „Praegu sa ei kõlba, aga tulevikus, kui sa enda käitumist muudad, kõlbad.“ Selline sõnum loob aga lapses endasse suhtumist, mis ütleb: „Ma ei kõlba, ma pole niisama hea kui teised!“

Joonis 2. Lapse endasse ja teistesse suhtumise viisid, mida on tarvis saavutada